

חזרה וקיבעון בנירוזה האובססיבית

דניאל רואה

תל אביב, 27 במאי 2022

הרצאה זו, ראשונה מבין שתיים, נמסרה במסגרת ימי עבודת אינטר-קרטלים של יוזמת וינה עם הג'יאפ, שהתקיימו בתל אביב, תחת הכותרת "קיבעון וחזרה בנירוזה האובססיבית", לקראת כנס NLS 2022 על "קיבעון וחזרה".

נתחיל, אם תרצו, מנקודת מוצא פרוידיאנית, בטקסט "סקירה של נירוזות ההעברה"¹, כתב-יד משנת 1915, שלא פורסם בתקופתו של פרויד ואשר נמצא שנים לאחר מותו.

עלי להדגיש כי לנירוזה האובססיבית, אחת משלוש נירוזות ההעברה שבודד פרויד, יחד עם היסטריית המועקה וההיסטריה הקונברסיבית, יש עבורנו כיום מעמד ייחודי בכל הנוגע ללא מודע ולפנטזמה, כפי שמציין ז'אק-אלן מילר בטקסט שלו 'Harangue': "ברור שבאמצעות האובססיבי פרויד בודד את הוויית החזרה של הלא מודע. דבר זהה לגבי הזיכרון הלא מודע כאוטומטיזם של חזרה". ואם עבור ההיסטריה הזיכרון הוא היזכרות וסוד, הנירוזה האובססיבית מדגישה "זיכרון קיברנטי", אשר הוא אוטומטיזם ולא היזכרות. כך גם לגבי פנטזמה, אם "בהיסטריה הפנטזמה עוברת דרך הפנטומימה [...] אצל האובססיבי הפנטזמה מבודדת את עצמה עם הקונסיסטנטיות האופיינית לה"².

הציטוט הזה מדגיש את שני צירי העבודה העומדים לפנינו: מצד אחד, תרומתה של הנירוזה האובססיבית למטא-פסיכולוגיה, כפי שהוכנסה על ידי האיווי של פרויד בתגליתו והודגשה על ידי לאקאן, ומצד שני מקומה בקליניקה האנליטית, כלומר, עבורנו, בהכוונת הריפוי.

בטקסט זה מדגיש פרויד את הערך הייחודי של הרגרסיה בהיווצרותה של נירוזת ההעברה: "מדובר בגורם ובגורל הדחף המעניינים ביותר" (עמ' 26), משום שהיא מאפשרת הבחנה מבנית ביו היסטריה ונירוזה אובססיבית. בהיסטריה מדובר ברגרסיה של האני, המצוינת על ידי אָפֶקט של חלוקה של האני – לפי לאקאן, "של הסובייקט" – המאפשר את החזרה של המודחק בסימפטום, ואילו בנירוזה האובססיבית זוהי נסיגה של הליבידו כ"אמצעי הגנה". הגנה מפני מה? מפני "מה שמוסווה מאחורי רגרסיה", דהיינו, "הקיבעון". אם פרויד לא מרשה לעצמו לתת "ייצוג ברור אודות הרכב הקיבעון", הוא "יכול לומר משהו אודות המוצא שלו", וזה מעניין אותנו. שכן שוב, בנקודה זו, הוא יכול להבחין בין היסטריה ונירוזה אובססיבית: ההיסטריה כתוצר של "סיבות מקריות (accidentels)", הנירוזה האובססיבית כתוצר של "גורמים קונסיטוטיוניים".

הבה נאמר זאת במונחים לאקאניאניים: בהיסטריה, הקיבעון נושא מלכתחילה את הסימן של טיכה (*tuché*), של קונטינגנטיות; בנירוזה האובססיבית שולט הממד של המבנה, של האוטומטון.

אבל נלמד מיד מזה שפרויד מציין: אכן יש סיבתיות קונטינגנטית, מקרית, גם במקרה זה, אך של "חוויה שנחווה על ידי האבות הקדמונים". הפירוט יגיע כמה עמודים אחרי (37-38), כאשר פרויד יחזור באן על התזה שלו מטוטם וטאבו, בנוגע לאב הלהקה ולזמן שבו "השפה הייתה מעין קסם עבור האדם הפרימיטיבי". "הנירוזה האובססיבית חוזרת על המאפיינים של שלב התפתחות זה", ובאותה תנועה מורדת בהם, באמצעות תצורות התגובה שלה. מצד אחד, האומניפוטנציה של המחשבות, האנרגיה שחוזרת בכפייה הנפשית (*Zwang*), הנטייה לקבוע חוקים נוקשים, מצד שני המאבק בין דחפים מיניים לדחפי ההרס, התרה (*déliasion*) הגורמת לשיתוק הליבידו, שאינו מתקיים יותר אלא "בצורה של הכפייה (*Zwang*)", "מועתקים לדברים חסרי חשיבות" (מה שמכנים היום OCD).

¹ Freud S., *Vue d'ensemble des névroses de transfert*, Édition bilingue d'un manuscrit retrouvé et édité par Ilse Grubrich-Simitis, Paris, Gallimard, 1986.

[הגרסה האנגלית של מאמר זה, "Overview of the Transference Neuroses" [בגרמנית: *Übersicht der Übertragungsneurosen*] פורסמה בספרון *A Phylogenetic Fantasy*, המאגד טקסטים של פרויד שלא פורסמו במהדורה הסטנדרטית].

² Miller J.-A., « Harangue », *Comment finissent les analyses*, Paris, Navarin Éditeur, 2022, p. 180.

לפיכך, מסכם פרויד, "הטיפוס האנושי הזה, היקר ביותר עבור הציוויליזציה (האדם מלא האנרגיה, שמתעמת עם העולם, ועם הנשים) נכנע וחוזר בדמות הניורטי (OBS), באותו זמן שנעלם האב-טיפוס מטיל האימה של האב הפרימיטיבי, אשר חזר בצורה של האל, אבל שעכשיו "נכנע בעולם הממשי, בגלל התנאים המשפחתיים שיצר לעצמו".

צאתם לשלום של האב הממשי והבנים האמיצים, ברוך הבא לניורטי האובססיבי, שהינו היורש שלהם! יורש ההתענגות שלהם, יחד עם חטאם. איזה חטא? ברצונם להיות, בו בזמן, גם קיסר וגם ברוטוס, ויש צורך להוסיף, ברצונם להיות גם מארק-אנטואן, המאהב של קליאופטרה!

עבור הניורטי האובססיבי, מדובר בהגנה מפני החזרה האפשרית של ההתענגות כדבר אקראי, לא מקושרת (*articulée*) לאיווי, לא תפוסה בשום דיאלקטיקה, התענגות "מקובעת" (*fixée*).

כתוצאה מכך, הניורטי האובססיבי מסיט את ההתענגות אל המסמן, מכך שהוא מקיים מערכת, מכך שהוא עשוי להבטיח קיום חוק של מבנה, שאליו מפנה הניורטי האובססיבי את תביעתו, לתחום את ההתענגות העודפת, היתרה, הטראומטית.

אך באותו הזמן יש את הצורך להחזיק את המסמן הרחק מכל טיכה (*tuché*) ובכך, שהסובייקט יהיה מוגן מכל מפגש עם הממשי של ההתענגות. המאמץ של הסובייקט הניורטי אובססיבי, הוא מאמץ לשמור את החזרה המסמנית באוטומטון. כאשר מתרחשת פריצה של הממשי של ההתענגות - למשל הסיפור של עינוי החולדות של המפקד על ידי איש העבברושים - זה ימוקם באחר, בכוונה הרעה של ההתענגות של האחר, שבכך הופך ל"קפטן אכזר".

נציין כבר, שעבור איש העבברושים, לידת ההעברה תהיה קשורה על ידו, בקשר בל יינתק, להזדהות של פרויד עם הקפטן האכזר הזה? זהו רגע מכריע בהעברה, כי הודות להתערבותו של פרויד יתאפשר לאיש העבברושים למצוא את הנתבי של האיווי שלו, דרך הופעת המסמנים המעניקים לו מסגרת, די בלתי אפשרי שאיווי זה יתגלה באקטינג אוט הרב ממדי, סביב החזרת הכספים לגברת הדואר.

כידוע, לאקאן מתעקש רבות על הממד (*dimension*) הייחודי של האיווי אצל הסובייקט האובססיבי, בתור מה שמתפרש ב-ממד-האמירה (*dit-mension*) של הבלתי אפשרי. זה נושא המפגשים האחרונים של סמינר 5 "תצורות הלא מודע", עליו אני מסתמך כעת.

עבור הסובייקט האובססיבי, תנאי האי-אפשרות הנצמד לכל איווי, הוא התנאי ההכרחי, כדי שאיווי כלשהו יתקיים, בכדי שהוא יישאר סובייקט מתאוה, וזו הדרך היחידה בכדי שהוא, כסובייקט, לא יבוטל, לא ירוסק על ידי המשימה הבלתי אפשרית המוטלת עליו, זו של דחיית ההתענגות מחוץ למסמן; משימה בלתי אפשרית, בשל העובדה שההתענגות נמצאת שם, במסמן, ולכן, המשימה לרוקן את ההתענגות מהמסמן, היא שוות ערך להכחדת המסמן עצמו - ומכאן חילול השם, עלבון, שנאה ותוקפנות.

לפיכך, אופי זה של הבלתי אפשריות של משימת הסובייקט האובססיבי, יטופל על ידי האיווי, אשר באמצעות הפנטזמה מחזיר את ההתענגות למסלול, במחיר הפיכתו לאיווי אסור, או לאיווי שנעלם ברגע שהוא מתקרב לאובייקט שלו, בכדי לומר "לא" לכל איווי שמתגלה.

באותו זמן, האנליזנט גורם לקיום של אחר של האחר, ערכאה מסדר גבוה מזה של המסמן, גבוה יותר מהלא מודע, ערכאה המסוגלת ליישב את מחדליו של האחר ואשר יכולה להפוך אותו לחוק: זהו האני העליון, שאופן קיומו הוא דרישה, אך פניו האמיתיות הן של תאוות בצע עזה, הנוכחת באובססיה הקלה ביותר. זה בהחלט המקום של *Zwang*, כפיית החזרה והכפייה של החזרה בנוירוז האובססיבית.

לאקאן ממחיש את הממד הזה עם המשפט "אתה זה שהורג אותי..." שאותו הוא מפנה אל האחר שלו, כ"סכימה יסודית של היחס האובססיבי עם האחר: ההיבור שמייסד אותו, נחתם בעצמו על גבי ההרס של האחר, אך מכיוון שהוא ארטיקולציה (היבור - *articulation*) מסמנית, בו בזמן, הוא גורם לקיומו (סמינר 5, עמ' 472).

נקודה נוספת שמדגיש לאקאן, היא ההתקשות הפרוידיאנית להכיר אובססיה רק כאשר, במהלך ריפוי, היא קיבלה צורה מילולית. זוהי נקודה בסיסית כדי לחזור את הקומפקטיות של "אופן ההתענגות" של נוירוז אובססיבית.

אכן, לבודד את הסימפטום האובססיבי בצורתו המילולית גרידא, פירושו להביא את הכפייה (*Zwang*) לתוך מעשה הדיבור, לתוך הקשירה (*nouage*) בין אִמְרָה (*dit*) ונאמר (*dire*), זה גם לחלץ ממנו את ההתענגות, פולשנית ואסורה כאחת, המופיעה בדחוויה על ידי סדר מסמני העשוי לקיים חוק, בעוד שהיא תופסת שם את כל המקום, וכתוצאה מכך מטילה את שלטונה ביד רמה: זה הציווי "התענג!", שלאקאן ידגיש מאוחר יותר. אכן, מדובר ברישום התענגות זו במסלול הליבידינלי של הסובייקט, זה אשר נבהל ונשא את האשמה (*portrait la faute*).

זהו מעשה הדיבור, המכונן את הקונטינגנטיות בחזרה והמציין בה את הסיבה, לא במסמן המהובר של האחר הקיים לפניו, אלא במסמן שכולו לבדו, המופיע "כאן ועכשיו" בפגישה האנליטית (*séance*). רק כאן האובססיה נכנעת ויכולה להתהוות לווייתור ומסירה (*cession*) של התענגות. כך נוכל להמשיך עם פרויד את דרכו של העברוש (*Rate / Ratte*) בריפוי של איש העכברושים, כפרדיגמה של שבר זה באוטומטיזם של חזרה: על ידי ליווי של איש העכברושים, בחוק המטורף של האוטומטיזם של החזרה שלו, ניתנת ההזדמנות להופעתם האקראית של המסמנים שנקראו/זומנו (*appelés*) במהלך אירועים של התענגות. הקיבעון מופיע אז, לא כ"רגל בסיר הדבק", אלא כ"יתדות שמחזיקות משהו, שאחרת היה בורח" (סמינר 5, עמ' 431): הבנייה זו באנליזה, היא המאפשרת למקם את ההתענגות הפולשנית, ה"קיבעון" מחולץ, אפוא, מהחזרה עצמה.

אכן, בעקבות ז'אק-אלן מילר, אנו מכנים "אופן התענגות"³ את ההיבור, התמיד יוצא דופן עבור ההוויה מבעד לדיבור (*parlêtre*), בין קיבעון דחפי לחזרה מסמנית, חיבור-ניתוק (*jonction-disjonction*), הבא להגיב לסדק, הבלתי ניתן לצמצום, בין הממשי של ההתענגות לבין הסמבלנטים, סדק שמכונה על ידי פרויד "המיני". המיני הוא החלק של הממשי, שמביא לשבר בסמבלנטים וחדל מלא להירשם, מה שגורם לקיום-מחוץ (*ex-sister*) של הממד של מה שלא מפסיק שלא להירשם, כלומר, הבלתי אפשרי כממשי והממשי כבלתי אפשרי.

כבודו של הסובייקט האובססיבי (שאותו הוא מכסה זמן רב תחת התכונה האופיינית של מעשה הגבורה) הוא להתעמת עם הבלתי אפשרי הזה, הנתפס בפגם של הממשי, דרך בניית האיווי שלו כבלתי אפשרי, תוך מיקוד של פגם זה באחר של המסמן, בניסיון להגן על עצמו מפני הבלתי נסבל, הבלתי נסבל שבנוכחות הפגם הזה. כך הוא בא להקריב את האיווי שלו, על מזבח ההתענגות החשוכה הזו, להקריב אותו לאלים האפלים. כך ההעברה נוטה להנציח את הריפוי של האובססיבי, שאינו רוצה לוותר על סירוס האחר שלו, אשר צלו מכסה את האנליטיקאי. אך לא, האנליטיקאי הוא לא האחר הזה והוא חותם על כך (*Il en fait signe*).

זה מה שעומד על כף המאזניים בטיפול עליו מדברת אלה שארפ (*Ella Sharpe*), בטקסט שלה שעליו העיר לאקאן. זאת השיחה הקפדנית שניהל לאקאן, עמה ועם עצמו, בסמינר VI.

תרגום מצרפתית: סרחיו מיסקין
קריאה: תמי וייל

³ Proposition de JAM dans son cours L'orientation lacanienne du 22 mars 1995, Silet, inédit.